

תוכן העניינים

פתח דבר | על מגדור עמדת הקריאה.....1

פרק 1 | אינטרפלציה, מגדר והיסטוריה: מבוא תיאורטי ...20
הגוף השני...31; מודלים של אינטרפלציה...37;
אינטרפלציה ואמנות...46; אינטרפלציה ונראציה
(מסירה)...52; אינטרפלציה ומגדר...59; אינטרפלציות
כושלות – טראומה, פסיכוזה והיסטוריה...62; היסטוריה
ונראציה, או: אירוטיזציה של הנרטיב...68; היסטוריה
בספרות העברית...78; קורפוס המחקר...83

שער 1 | אינטרפלציות מוצלחות מדי

פרק 2 | פסיכוזה והיסטוריה: נמענות נשית במבט נשי
ביצירתה של אורלי קסטל-בלום.....89
"היכן אני נמצאת": אינטרפלציה היסטורית כמנוע
עלילתי...99; "המינה ליזה": הקוראים ככלבים או כנשים
מוכות...107; סביבה שאינה עוינת: לקרוא כאם...122;
"הרומאן המצרי": הקוראות כקרובות משפחה...128

פרק 3 | הקורא כתחליף לאהוב נעדר: המסירה
ההיסטורית בשניים מספריה של אידה צורית.....147
המסירה ההיסטורית ב"פריחה אפילה"...148; המעבר
מפרוזה בדויה לז'אנר ה"פאקשן"...160; "אשתו המנודה"
וכוחה של ההיסטוריה...166

שער 2 | אינטרפלציות כושלות

- פרק 4 | חטא הקריאה הנשית: נמענות נשית
במבט גברי ביצירתו של יואל הופמן 173
- חטא הקריאה הנשית: "בין הרים ובין סלעים טסה
הרכבת"....177; "מה שלומך דולורס": הקוראים בדרך
הייסורים....196; "מצבי רוח": גאולת הקורא....214;
הקוראים כרשת....226
- פרק 5 | לקרוא מהקבר: הקוראת המתה והאפוסטרופה
ביצירתה של לאה איני..... 242
- קבורתה של הקוראת כניצולת שואה בסיפור "מנוחות"....249;
"גאות החול" ומותו המיותר של הקורא....257; הקוראת
כאם מפלצתית בנובלה "סדומאל"....272; הגוף השני
והמוסד הטוטלי....286
- פרק 6 | נזילותם המגדרית של הקוראים: אמנות
ומגדר ב"מעוף היונה" ליובל שמעוני 291
- חתימה | אל הקוראת: מחשבה אוטופית 310
- תודות..... 315
- רשימת מקורות..... 317
- מפתח 352

פתח דבר

על מגדור עמדת הקריאה

ואף כי צדקה אשתו של הסופר, הרי מסיבות שונות, שאינן קשורות בסיפור זה, אין את לבו של הסופר לנהוג כעצתה והרי הוא מבקש מן הקוראים, ובעיקר מאלו שדרים עם נשותיהם, להתעלם מחולשתו של אותו קטע ולקבל אותו כפי שנכתב.¹

כל אשה (דוברת עברית) מכירה את זה, את הפנייה הכללית בזכר: "ברוכים הבאים!", "שלום לכולם!", "אזרחי מדינת ישראל...". זוהי פנייה המיועדת כביכול גם אלינו, הנשים, אך בגלל כללי העברית היא מנוסחת בגוף שני רבים. עלינו הנשים מוטלת המשימה לשזור את עצמנו כנמענות אל תוך הגוף הזכרי הכללי. כשהפנייה נעשית בגוף שני יחיד, המשימה נעשית מעט יותר קשה, אך גם בה אנחנו מורגלות: "לתשומת לב המבקש", "אנא קרא בעיון את ההנחיות", ועוד ועוד. לפעמים תלווה הפנייה בטענה האפולוגטית: "הפנייה מנוסחת בלשון זכר מטעמי נוחות בלבד, ומיועדת לשני המינים". כיוון שכך, נתאמץ להרגיש נמענות של הפנייה, אף על פי שלשונה הפורמלית מדירה אותנו. אנחנו מתאמנות בכך מגיל צעיר ומגמישות את עמדת הסובייקט שלנו אל מול הלשון, אך תחושת הנמענות לעולם אינה שלמה.

תחושת הנמענות עומדת בלב כינון הסובייקטיביות שלנו, כפי שהראה לוֹאִי אלתוסר.² התחושה שפונים אלינו, שקוראים לנו, גם אם הקריאה כוונה בכלל למישהו אחר, היא המנוע שמחולל את כינון הסובייקט ומתמיר את הפרט לישות שיש לה מקום ותפקיד בסדר החברתי. בשל כך היכולת שלנו לחוש נמענות של לשון הפנייה בעברית היא עניין מהותי כל כך; אין זו רק סוגיה טקסטואלית או סמך של "ערך סימבולי". מחקרים רבים כבר הראו כי פנייה בלשון זכר פוגמת בהישגים של נשים וכי היא כלי דכאני הסוגר בפניהן אפשרויות תעסוקה ומסלולי חיים.³

בשנים האחרונות פמיניסטיות רבות (מרב מיכאלי היא המפורסמת שבהן)⁴ בוחרות להשתמש בעברית בצורות אינקלוסיביות יותר. מלבד

2 אלתוסר, על האידאולוגיה.

3 מחקרים הראו כי במדינות הרוברות שפות מחויבות-מגדר קיים אי-שוויון מגדרי גדול יותר בעבודה, באשראי ובחינוך מאשר במדינות הרוברות שפות נייטרליות מבחינה מגדרית. ראו למשל: L. Davis & M. Reynolds, "Gendered Language and the Educational Gender Gap", *Economics Letters* 168 (2018), pp. 46–48; V. Gay, E. Santacreu-Vasut & A. Shoham, A., "The Grammatical Origins of Gender Roles", *Working papers Berkeley Economic History Laboratory Paper Series* (2013); A. Mavisakalyan, "Gender in Language and Gender in Employment", *Oxford Development Studies* 43(4) (2015), pp. 403–424; P. Jakiela, O. Ozier, "Gendered Language", Policy research working paper no. WPS 8464, Washington, D.C.: World Bank Group, 2018, <http://documents.worldbank.org/curated/en/405621528167411253/Gendered-language>; J. Prewitt-Freilino, T. A. Caswell & E. K. Laakso, "The Gendering of Language: A Comparison of Gender Equality in Countries with Gendered, Natural Gender, and Genderless Languages", *Sex Roles* 66 (2012), pp. 268–281.

4 ראו לדוגמה את מאמרה של מרב מיכאלי "למה כן לדבר בלשון נקבה", *הארץ*, 21 באוקטובר 2013, <https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2144935>.

שימוש תכוף יותר בלשון נקבה, התפתחו ברחבי הרשתות החברתיות פניות כגון "שלום לכולן", "מוזמנותים", "א.נשים" ועוד, שתפקידן להוציא נשים ובעלי זהות מגדרית נזילה משקיפותם ולהתייחס אליהן ואליהם בלשון שיוכלו לחוש נמענים ונמענות שלה. השינויים הללו בעברית משקפים את השינויים החברתיים של התקופה.

המגדור הקיצוני של העברית, שיונה וולך כינתה אותה כזכור "סקסמניאקית"⁵, מתבטא כמובן גם בספרות. הפנייה של הטקסט אל קהל הקוראים היא תמיד ממוגדרת, ולכן לעולם אינה באמת אינקלוסיבית. יואל הופמן, למשל, נדרש בספרו מצבי רוח לפניות נפרדות אל הקוראים ואל הקוראות בזו אחר זו, כדי להכליל את שני המגדרים ביחסים שהוא טווה עמם: "אנחנו דורשים בשלומם של הקוראים שהגיעו עד הנה";⁶ "כך או אחרת שירים נכתבים וגם אנחנו נכתב עכשו שיר אהבה לכל הנשים שקוראות את הספר הזה: ספר שאת נוגעת בו / מתחיל / לקרא את עצמו".⁷ הפנייה הכפולה של הופמן ממחישה את מגבלותיה של העברית ביצירת נמענות אינקלוסיבית, וכן את יחסו השונה לנמענים ולנמענות, שרק להן הוא מקדיש, באופן סטראוטיפי למדי, שיר אהבה. בניגוד לפנייה הכפולה הזו, בסיפור של הופמן "בין הרים ובין סלעים טסה הרכבת" המצוטט באפיגרף, המספר אינו פונה אל קוראיו הגברים בלבד, אלא לאלה "הדרים עם נשותיהם", וכך ממגדר ומבליט את עמדת הקריאה הרצויה מבחינתו.

גם טקסטים מתורגמים, שבאנגלית כוללים את כל מגוון הנמענים

5 בשירה "עברית" כותבת וולך: "בשמות מין יש לאנגלית כל האפשרויות / כל אני – בפעל / הוא כל אפשרות במין / וכל את היא אתה / וכל אני הוא בלי מין / ואין הבדל בין את ואתה / וכל הדברים הם זה – לא איש לא אשה / לא צריך לחשב לפני שמתחילים למין / עברית היא סקסמניאקית / עברית מפלה לרעה או לטובה [...] (וולך, תת הכרה, עמ' 180).

6 הופמן, מצבי רוח, פרגמנט 67.

7 שם, פרגמנט 68.

ופונים אליהם במילה "you", הופכים בעברית לגוף שני רבים או יחיד, אך לעולם לא לגוף שני רבות או יחידה.⁸ עובדה זו גרמה לי לקרוא כבר בצעירותי יצירות רבות בשפה האנגלית, שכן הן אפשרו לי לשזור את עצמי ביתר קלות אל המתרחש בעולם הכדורי, כנמענת של הגיבור/ה. זכור לי במיוחד הפער בין קריאתי הראשונה בתפסן בשדה השיפון של סלינג'ר באנגלית ובין קריאת התרגום העברי. באנגלית הרגשתי כלולה לגמרי בעולמו של הולדן, ואילו בעברית נהדפתי ממנו החוצה כבר במשפט הפתיחה: "אם אתם באמת רוצים לשמוע...". במקרה של טקסט זה התרגום לעברית בלשון רבים, שנועד לייצר אינקלוסיביות יחסית לעומת גוף שני יחיד, משבש לחלוטין את הסיטואציה המתוארת בטקסט ומהווה פרשנות רדוקטיבית שלו: במקום לדמיין את עצמי כפסיכולוגית של הולדן שאליה הוא פונה בסיטואציה אינטימית של חדר טיפול (היפותזה שבגרסה האנגלית עולה כבר בראשית הקריאה), זרק אותי התרגום העברי לסיטואציה ששוברת את הקיר הרביעי ופונה מייד לקהל הקוראים (הגברים כמובן). תרגום הפנייה באופן אינקלוסיבי הוא בעיה רווחת גם בתרגום ספרות אפיסטולרית, הכתובה כולה בגוף שני, וכן בספרות וידויית, שתמיד מכילה סיטואציה שיש בה נמען, כפי שטוענת חנה נוח (1988). כך מוצאות את עצמן קוראות עברית בעמדת נחיתות מתמדת, נהדפות שוב ושוב ומוגבלות ביכולתן להשתתף בעולם הכדורי שמתאר הטקסט.

כשחזרתי מאוחר יותר אל הספרות העברית, גיליתי שקיימים טקסטים מעטים שכן מביאים אותי בחשבון כאשה וכנמענת. אחד הבולטים שבהם היה סיפורה של אורלי קסטל-בלום "Passive"

8 יוצאים מכלל זה הם טקסטים הפונים במפורש לנשים. דוגמה לטקסט שכזה הוא סיפורה של לוסיה ברלין "המדריך לעוזרות הבית" אשר פונה פעמים רבות בגוף שני אל "cleaning women" ונותן להן עצות (ברלין, המדריך, עמ' 61-79), ולכן תורגמו הפניות בנקבה. לדוגמה: "עוזרות בית: תנו להן להיווכח שאתן יסודיות. ביום הראשון תחזירו את כל הרהיטים למקומות הלא-נכונים..." (שם, עמ' 74).

”Aggressive” שנכלל בקובץ רדיקלים חופשיים. הסיפור, המתאר חוויית קנייה בקניון, כתוב כולו כפנייה בגוף שני נקבה, באופן שהוא מעין ”הוראות לפעולה” לקוראת. כך, למשל, מתווה המספרת הוראות כיצד לענות על השאלות של מוכרות הבגדים:

השאלה מה את עושה פה אינה אלא מכשלה, ובשום אופן אין לענות עליה. זאת התאבדות. להפך. יש מיד לעטות פסון ולהרגיש שנוכחותך במקום לגיטימית מתוקף ביקורך בקניון רדיוס ומתוקף היותך אזרחית מדינה דמוקרטית. כדאי גם לגעת בתיק בעדינות, לא כאילו שאת מוציאה אקרה חלילה, אלא כאילו שבנינוחות גדולה את עומדת לשלוף מתוך התיק מסמכים שיוכיחו שאת אזרחית המדינה הדמוקרטית שבה עובר חץ חייך.⁹

סיפור זה של קסטל-בלום גרם לי לא רק להרגיש שנוכחותי בתוך העולם הברזי לגיטימית, אלא שהיא גם רצויה והכרחית. המספרת נעזרת בנמענות שלה כדי לתת תוקף לקיומה ולחזק אותה בהתמודדות עם עולם (פטריארכלי) אכזרי שמקטין ומדכא אותה. פנייתה של קסטל-בלום בנקבה, באופן המאפשר לקוראות לחוש שהן הנמענות המרכזיות של הסיפור (ולא קוראים גברים), היא תופעה נדירה יחסית בספרות העברית. כיוון שהגוף הכללי הוא זכרי, לשון נקבה נתפסת כספציפית ואישית, ואינה מכלילה גברים כלל. לכן ניתן לשער כי קוראים וקוראות לא יחושו את אותה מידת התאמה בין המגדר שהם מזדהים עמו ובין מגדרה של הנמענת הברזיה בטקסט הזה. אולם כיצד התואם או חוסר התואם בין המגדר של הקוראת/הממשית ובין המגדר של הנמענת הברזיה ישפיע על תהליך הקריאה בסיפור?

שאלת ההתאמה או הפער המגדרי בין נמעניו ונמענותיו השונים של הטקסט הספרותי תעמוד במרכז ספר זה. האופן שבו הטקסט הספרותי פונה אל נמענים מכיל פעמים רבות התייחסות למגדר שלהם, ועל

הסובייקט הקורא (הממשי) להחליט אם "לתפור" את עצמו אל המגדר המתאים ולמצוא דרכים לעשות זאת. החלטתו תשפיע בצורה ניכרת על אופן פרשנות הטקסט. מטרת הספר היא לבחון את האופן שבו הטקסט הספרותי "ממגדר" את קוראיו וקוראותיו ומאפשר להם ולהן לחוות נזילות מגדרית באמצעות איוש תפקידי מגדר שונים במהלך הקריאה. הספר לא יבחן את תהליכי ההזדהות עם גיבורים וגיבורות ממגדרים שונים אלא את המגדר שהטקסטים הספרותיים מייחסים לקוראים ולקוראות – באמצעות התוויית תפקידם כנמענים או כנמענות של הטקסט הספרותי.

בשל אופייה הממוגדר של העברית¹⁰ שבה, כאמור, כל פנייה אל נמען נעשית בזכר או בנקבה ואין בה פנייה כללית ואחידה כמו למשל המילה "you" באנגלית, ספרות שכתובה בעברית עסוקה יותר מספרויות בשפות אחרות במגדור עמדת הקריאה. כדי לפנות אל נמענים, העברית מאלצת את הכותבים להכריע בנוגע למגדר שלהם. ההכרעות הללו משפיעות בתורן על האופן שבו ייקרא הטקסט, וכן על תחושת הנמענות שיחוו קוראות לעומת קוראים. הנחת המוצא של הקריאות שיוצגו בפרקי הספר היא של קוראת ממשית המזדהה כאשה, ושל המפגש הטקסטואלי בין עמדת סובייקט מגדרית זו ובין עמדות סובייקט ממוגדרות המיוצרות ומושלכות עליה באמצעות מבנה הנמענות בטקסט. גישה זו נובעת הן מקריאתי הסובייקטיבית בספרות העברית, והן כהמשך למסורת הפמיניסטית המנסה לפצות

10 החלוקה למין דקדוקי בעברית היא תבנית לשונית פורמלית. יש אובייקטים שמינם אך ורק נקבה בין שהם משני המינים ובין שנטולי מגדר לחלוטין (נמייה, חפרפרת, כורסה, ספה), יש כאלה שהם אך ורק זכר (שולחן, כיסא, שרפרף), ויש אובייקטים שניתן לציין אותם בזכר ובנקבה כאחד (נזר, כתר, עטרה). לעתים צורות הנקבה משמשות לתיאור של זכר ולהפך (למשל שלושה בנים, שלוש בנות) וכו'. כלומר קיים פער עצום בין מין דקדוקי למין טבעי, וספק אם האחד נועד לייצג את האחר. עם זאת, למין הדקדוקי בהתייחסו לנשים ולגברים יש השפעה מקבעת על סוגיות של זהות, ולכן אינו נתפס כגמיש כל כך במקרים הללו.

על ריבוי הקריאות המניחות (במוצהר או במסווה) קורא גברי. עקב כך אשתמש מכאן ואילך בעיקר בלשון נקבה בבואי לתאר את הקוראת הממשית, אך כדי לא לפגום באינקלוסיביות של הפנייה, אידרש לעתים גם לצורה הגברית. בקריאותי ביצירות אשתמש בלשון זכר או נקבה בהתאם לזהות של מה שארצה לכנות "הקוראת/המאווה" – העמדה המגדרית של הישות הקוראת שאליה מתאווה המחבר/ת, ושאותה הקוראת הממשית מוזמנת לאייש.¹¹ זוהי צורת כתיבה נזילה שהעברית אינה מורגלת בה, אך כיוון שנושא זה עומד בלבו של הספר, כתיבה כזאת תמחיש ותבהיר את חשיבות מגדור הפנייה בעבור הקוראות והקוראים.¹²

אך לא רק פנייה ישירה או שימוש בגוף שני משפיעים על המבנים הממוגדרים שדרכם נקרא הטקסט הספרותי מכיוון שהמגדור עמוק הרבה יותר מהסמן הדקדוקי של הפנייה ומושרש בנו כחלק בלתי נפרד מכל דפוס של יחסים. בעת קריאת ספרות אנחנו משתמשות בסכמות מוכרות של יחסים כדי להבין את אופן הנמענות הממוגדר שהטקסט דורש מאתנו. לכן גם שימוש ושחזור טקסטואלי של מבנים ממוגדרים מוכרים (כמו למשל יחסים בין בעל לאשה, אם לתינוק, מטופלת לפסיכואנליטיקאי) והשלכתם על יחסי המחבר/ת והקוראת משפיעים על עמדת הנמענות שממנה ייקרא הטקסט. סיפור הכתוב כמעין וידוי נוצרי, למשל, מכיל בתוכו נמען פנימי גברי וסמכותי בדמות כומר. ובגרסה מודרנית יותר, סיפור הכתוב כמעין מפגש טיפולי יכול פעמים רבות נמען פנימי בדמות פסיכולוג או פסיכואנליטיקאי, מעין פרשן ידען שבכוחו לשלוט בסיפור ולארגן אותו. זהותו המגדרית של הנמען הפנימי נרמזת לא אחת על ידי סימנים השזורים בטקסט ומאפשרים לנו לשחזר את סיטואציית המסירה. לעתים הנמען נעדר

11 הרחבה של מושג זה תופיע במבוא התיאורטי.

12 כאמור, צורות המבקשות להפוך את העברית לאינקלוסיבית הולכות ונעשות רווחות יותר ברשתות החברתיות ולעתים אף בתקשורת, אבל טרם אומצו בכתיבה האקדמית. אחת ממטרות הספר היא להתניע מהלך כזה.

מהסיטואציה עצמה, אך קיים כפונקציה חשובה בתפיסת העולם של המספר/ת, ולכן ההיעדרות מסמנת דווקא את הצורך בנוכחותו, צורך שהקוראת מוזמנת למלאו. כך אנו יכולות לשחזר את עמדת הנמענות שממנה מבקש מאתנו הטקסט לקרוא אותו ולבחור אם להיענות לה או לסרב לה, גם אם אינה טבועה בלשון.

לעומת מושג הנמען או הנמענת, שמשמעותו האדם שאליו מכוון שדר מסוים, נמענות, כפי שארצה להגדיר אותה, היא התפקיד שמצופה מהנמען/ת למלא במסגרת מבנה מסוים של יחסים. פעמים רבות יש למוען/ת ציפיות מסוימות מאתנו כנמענות: ציפייה להסכמה ולצייתנות, לאמפתיה, להתנגדות, להימנעות מתגובה, לתגובה רגשית סוערת, למבט או לחיבוק. אופן הנמענות קשור ביחסי הכוח בין המשתתפים והמשתתפות בסיטואציית התקשורת. הנמענות כעמדת סובייקט כוללת את הציפיות שיש הן למוסר/ת השדר והן לסביבתו/ה מקולטת השדר,¹³ וכן את התגובה של הקולטת, שעשויה לעלות בקנה אחד עם הציפיות ממנה, אך עשויה אף להפך אותן, כפי שטען לואי אלתוסר כשהמשיג מחדש את מודל האינטרפלציה.¹⁴

נמענות היא מושג שלא נעשה בו שימוש תיאורטי (והוא אף אינו קיים בשפות שונות לרבות אנגלית), אף על פי שתיאוריות רבות מאוד נוגעות בו מזוויות שונות. בתיאוריות פסיכואנליטיות רבות יש נמענות עוד לפני שיש שפה. מלאני קליין ווילפרד ביון, למשל, מעמידים במרכז התיאוריות שלהם את תפקידה של האם כנמענת של שדרי מצוקה טרום-מילוליים. גם תיאוריות מתחום הבלשנות,

13 רומן יאקובסון יצר סכמה של מרכיבי התקשורת הלשונית, אך כפי שניתן לראות מהמושגים שלו כמו "מוסר השדר" או "קולט השדר", זוהי סכמה "אוניברסלית" המתעלמת מהבדלים מגדריים ומיחסי כוח (רומן יאקובסון, "בלשנות ופואטיקה", איתמר אבן-זהר וגרעון טורי (עורכים), סמיטיקה, בלשנות, פואטיקה מבחר מאמרים, תל אביב: המכון הישראלי לפואטיקה וסמיטיקה ע"ש פורטר והקיבוץ המאוחד, 1986, עמ' 138-146).

14 אלתוסר שאף לתאר את אופן כינון הסובייקטיביות על ידי האידיאולוגיה, ועל כך ירחב במבוא התיאורטי (אלתוסר, על האידיאולוגיה).

הפילוסופיה והספרות עוסקות במובלע במושג נמענות. התיאוריות שישמשו אותי בספר זה שייכות לזרם הפסיכואנליטי ולזרם הפסיכו-מרקסיסטי, אך מבוססות על תפיסות בלשניות ופילוסופיות של נמענות. הוגים מהעולמות הללו תיארו מבנים שונים של יחסים ועסקו בתפקידים השונים של המוען והנמען בתוכם. מבנים אלה כוללים את יחסי הכוח שעליהם מבוססת הנמענות, ובתוך יחסי הכוח הללו מובלעות אף קטגוריות מגדריות, אם בגלוי ואם בהסוואה.

הספר יעסוק ביצירות ספרות הממחזות את שאלת הנמענות כדי לבדוק כיצד נתפס הקשר בין נמענות למגדר. נמענות ומגדר הם נושאים הארוגים בעיני זה בזה לבלי התר. האופן שבו נאזין לסיפור (ונקרא סיפור) מבוסס על התפיסות המגדריות שלנו. בעוד גברים מוכוונים על ידי התרבות להזדהות עם "הגיבור" של הסיפור, נשים מוכוונות בתרבות המערבית להזדהות דווקא עם העמדה הפסיבית של האזנה לסיפורו של הגיבור (כשהוא שב הביתה ויכול לספר אותו), כיוון שעמדת ה"גיבור" עצמה היא גברית ואינה פתוחה בפניהן. מתוך ניכוס העמדה התרבותית הזו, של הזדהות עם תפקיד הנמענת דווקא, נכתב ספר זה, המציע תפיסה נרטולוגית חדשה של המושג "קריאה נשית", המתמקדת בהזדהות עם עמדת הנמענות של הטקסט. זוית זו מאפשרת להתבונן שוב באופן שבו הקריאה ממשטרת וממגדרת את הקוראות/ים. תפיסה כזו פותחת אפשרויות חדשות בשדה המחקר הנרטולוגי, בהבנת תהליכי ההזדהות (ואי-ההזדהות) המעצבים את חויית הקריאה, ובזיקות בין ז'אנרים – או כרונוטופים בלשונו של בחטין – לשאלות מגדריות.¹⁵

15 מיכאיל בחטין הגדיר כרונוטופ במאמרו "צורות הזמן והכרונוטופ ברומן" כקטגוריה פורמלית-תוכנית בספרות אשר ממזגת את תווי ההיכר של המרחב והזמן בתוך שלמות קונקרטיית שיש לה גם משמעות ז'אנרית. הוא מסיים את החיבור בהערה אגבית הנוגעת למשמעויות הכרונוטופיות של יחסי מחבר-קורא: "לא ניגע בחיבור שלפניכם בבעיה הסבוכה של המאזין-הקורא, במצבו הכרונוטופי ובתפקידו כמפיח ביצירה חיים חדשים (במהלך חייה של היצירה); נציין רק שכל יצירה ספרותית מופנית אל

המפגש בין הזהות המגדרית של הקוראת הממשית ובין הזהות המגדרית של הנמענים הפנימיים של הטקסט הוא שיכון את קריאותי ביצירות הספרות. שני מושגים תיאורטיים מרכזיים ישמשו אותי כדי להבין את אופייה הממוגדר של הנמענות הטקסטואלית – המושג אינטרפלציה של אלתוסר (או בשמו העברי "הסבה"), המסביר כיצד הופכים יחסי הכוח החברתיים ליחסי נמענות המעצבים את הסובייקט; והמושג היסטריה, שהוא, כפי שארצה להראות בעקבות ז'יז'ק,¹⁶ סוג מסוים של אינטרפלציה, ושמיכל, כפי שהראה פרויד,¹⁷ נמען שאליו מכוונת שפת ההיסטריה. מוניקה פלודרניק וז'אן אלבר מכנים מחקר המשלב נרטולוגיה עם תיאוריות פוסט-סטרוקטורליסטיות ופסיכואנליטיות "נרטולוגיה פוסט-קלאסית", וזרם שהחל להתפתח בשנות השמונים של המאה העשרים, ושניתן לשייך אליו אף את המחקר הזה.¹⁸

בעוד המושג "אינטרפלציה", העוסק באופן שבו האידיאולוגיה מכוונת את הסובייקט, פותח בעיקר במנותק מהקשרים מגדריים והוצג כ"אוניברסלי" וכללי, את המושג "היסטריה" היה נהוג להצמיד לנשים ולנשיות, והוא שימש לאורך ההיסטוריה (מאז יוון העתיקה) כדי לתאר נשיות מוקצנת, המאופיינת בקריסת ההבדלים בין גוף לנפש. אתייחס למושג אינטרפלציה ולחשיבות הקריאה בגוף שני המחוללת אותו כמנגנון המרכזי שבאמצעותו ממגדרים

מחוצה לה, אל המאזין-הקורא, ובמידה זו או אחרת צופה מראש את תגובותיו האפשריות" (מיכאל בחטין, "צורות הזמן והכרונוטופ ברומן: מסה על פואטיקה היסטורית", מרוסית: דינה מרקון, מחקרי ירושלים בספרות עברית י"ט [תשס"ג], עמ' 368). את הלאקונה הזו בדיונו של בחטין, שהוא עצמו מודע לה, שואפת למלא תפיסתי בעניין הדפוסים של הכרונוטופיים של יחסי הנמענות.

16 ז'יז'ק, האובייקט הנשגב.

17 זיגמונד פרויד, "קטע מתוך אנליזה של היסטריה", עמנואל ברמן (עורך), פרויד ודורה, תל אביב: עם עובד, 2000, עמ' 101-31.

18 ראו אלבר ופלודרניק, נרטולוגיה פוסט-קלאסית.

הטקסטים הספרותיים את עמדת הקריאה, תוך ניצול שאיפתה של הקוראת הממשית להיות חלק מהנמענים המובלעים של הטקסט כדי שתוכל להיענות לקריאות שמציע הנרטיב. בהיענותה להזמנתו האינטרפולטיבית של הטקסט להזדהות עם העמדה המגדרית של ה-narratee (הנמען/ת הפנימי/ת), מתאפשר לה להשתתף באירועי העולם הברזי, גם אם ההזדהות עם הגיבור סגורה בפניה.

פרקי הספר יעסקו ביחסים הנרקמים בין המגדרים של הישויות השונות המיוצגות בטקסט: הנרטולוגיה המסורתית הבחינה בין הקורא בשר ודם של היצירה ובין קונסטרוקט תיאורטי של קורא רצוי או אידיאלי (הממודל על קורא גבר) שניתן לשחזר מתוך הטקסט.¹⁹ בשנות השמונים נוספה לחלוקה זו ישות נמענת נוספת והיא ה-narratee, הנמען הפנימי של הטקסט שאליו פונה המספר (בכל טקסט, גם אם אין לכך התייחסות מפורשת). כך נבנו שלוש רמות של נמענות בתהליך הקריאה: הסופר הממשי הפונה לקורא ממשי, המחבר המובלע הפונה לקורא מובלע והמספר הפונה לנמען פנימי.²⁰ אני מתייחסת לישויות הללו בלשון זכר, כיוון שכך נעשה במרבית הטקסטים הנרטולוגיים, שבהם תוארו הקונסטרוקטים התיאורטיים הללו כנטולי מגדר ומודלו על קריאה של גברים.

תורת הנרטולוגיה הייתה מוטה לכיוון הגברי מראשית היווצרותה, כפי שמראה ג'ודית רוף²¹ בסקירתה הנרחבת. לכן, טוענת רוף, תיאורטיזציה נרטולוגית היא מעשה פמיניסטי, שבכוחו לחשוף את ההטיות המגדריות שעליהן מבוסס האופן שבו אנחנו מבינים כיצד

19 קאלר, פואטיקות סטרוקטורליסטיות.

Gerald Prince, "The Narratee Revisited", *Style* 19(3) (1985), pp. 302; Gerald Prince, "Introduction to the Study of the Narratee", Jane P. Tompkins (ed.), *Reader-Response Criticism*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1980, pp. 2-7
Judith Roof, "The Feminist Foundations of Narrative Theory", 21 Matthew Garrett (ed.), *The Cambridge Companion to Narrative Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, pp. 72-86

פועלים נרטיבים.²² המושגים "קריאה חתרנית"²³ ו"קריאה נשית" לעומת "קריאה פמיניסטית" או "קריאה מתנגדת",²⁴ למשל, תיארו את עבודת הפרשנות שעושה הקוראת המודעת לעמדתה המגדרית אל מול הטקסט והלשון הפטריארכלית ומבצעת מהלך של כתיבה מחדש של הטקסט על ידי המשגתו בסכמות מארגנות אלטרנטיביות.²⁵ עבודתי נסמכת על אופן מחשבה זה, אך שואפת להוציא אותו מתחום הבחירה הבינארית בין התנגדות לקבלה של האידיאולוגיה ולפתוח גישה תיאורטית לרצף הנמצא בין השתיים.

בדוגמה מסיפורה של קסטל-בלום בולט מאוד הפער בין ה-narratee – הנמענת הבדויה של המספרת – ובין קונסטרוקט "הקורא האידיאלי" הגברי, המתקיים במרבית המודלים הנרטולוגיים. באפיגרף של פתח דבר זה מתקיים הפער המגדרי ההפוך, זה שנשים קוראות מורגלות בו – הפנייה היא לקוראים "שדרים עם נשותיהם", וכך בולט הפער הפוטנציאלי בין המגדר והנטייה המינית של הנמענים הפנימיים (גברים הדרים עם נשים) ובין המגדר והנטייה המינית של הקוראת/ת הממשי/ת (שעשויה להיות אשה שדרה עם אשה, אשה שדרה עם גבר, אשה שדרה בגפה, גבר שדר עם גבר ועוד).

בשל ההבחנות הנרטולוגיות המסורתיות הללו אשר מפרידות בין הישיות המוענות והנמענות השונות, חסרה עד היום שפה נרטולוגית שתוכל לדבר על הקוראות והקוראים הממשיים של הטקסט באופן תיאורטי, המביא בחשבון קטגוריות זהות שונות (עמדות סובייקט) ונתיבים שונים של תגובה (ולא רק באמצעות מחקר אמפירי של קריאה). נוסף על כך, חסרה גם שפה הממשיגה את היחסים בין

22 שם, עמ' 76.

23 לובין, אשה.

24 פטרלי, הקוראת המתנגדת.

25 חנה נוה, "לקט, פאה ושיכחה: החיים מחוץ לקאנון", מין מגדר פוליטיקה,

תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999, עמ' 80.

הישויות הנמענות התיאורטיות והממשיות. ספר זה שואף לצעוד צעד אחד קדימה בכינון שפה תיאורטית שכזאת. כל אחד מפרקי הספר יעסוק ביצירה של סופר או סופרת ויהיה מעין מונוגרפיה הנעה סביב התפתחות היחסים בין מוען/ת לנמענת לאורך שנות כתיבתם. לכן אקרא בכל פרק כמה יצירות שנכתבו בתקופות שונות של ההתפתחות הפואטית של היוצר/ת. עם זאת, ההנחה של חמישה יוצרים ויוצרות עכשוויים (שעדיין פועלים היום) אלה לצד אלה היא גם ניסיון לחשוב באופן רוחבי על הספרות העכשווית וכן על התפתחותה מאז שנות התשעים של המאה העשרים.

מאז המפעל ההיסטוריוגרפי הפורה שמיפה את שדה הספרות העברית עד 1980 נעשו ניסיונות מעטים יחסית למיפויי המשך,²⁶ ובשנות האלפיים נזנחו הניסיונות האלה כמעט כליל.²⁷ אחת הסיבות לכך היא התחושה כי אין מרכז אחד לשדה, כי הקאנון מבוזר ומסועף, וכי הספרות איבדה מכוחה ומחשיבותה ולכן פעולת המיפוי והמחקר ההיסטוריוגרפי איבדה מנחיצותה (מדובר "בעידן 'לא היסטורי'" כפי שטוען יגאל שוורץ²⁸). אקלים זה של "מות הספרות", כפי שמכנה אותו מיכאל גלזמן,²⁹ קשור בעיני קשר בל יינתק ב"כשל הנמענות"

26 בין ניסיונות חשובים אלה ראו שקר, הסיפורת העברית; הרציג, הקול האומר; הולצמן, אהבות ציון; גלזמן, הגוף הציוני; חבר, הסיפור והלאום; וליפסקר, אקולוגיה.

27 יוצאים מכלל זה הם ספריו של יגאל שוורץ מעת לעת: היסטוריה, ביוגרפיה וספרות ומכאן ומכאן: מסות ומאמרים על הספרות הישראלית המנסים להתחקות אחר הקאנון המבוזר באמצעות טוויית "מיני-נרטיבים, דגמים פרשניים מקומיים ובעלי תוקף מוגבל" (מעת לעת, עמ' 21); וכן ספרה של רוני הלפרן גוף בלא נחת המייצר היסטוריוגרפיה של ספרות הנשים הישראלית משנות השמונים ועד שנות האלפיים.

28 שוורץ, מה שרואים.

29 Michael Gluzman, "Who Killed Poetry? An Israeli Perspective", *Routledge Handbook on Contemporary Israel*, Oxford: Routledge, 2022, pp. 489-503

המאפיין את הספרות העכשווית. כשל זה נובע מניפוץ "החווה הנרטיבי" המניח כי כל קורא או קוראת יכולים להיות נמעני הטקסט הספרותי. מגדור עמדת הקריאה מייצר היררכיות של קוראים וקוראות – יש מי שמתאימים יותר ומי שמתאימים פחות לאיש את עמדת הקריאה של הטקסט, והדבר פוגם באמון שבבסיס יחסי המחבר/ת והקורא/ת. ניתוח מכוון של החווה הנרטיבי הוא בעיני מאפיין חשוב של הרגע הספרותי העכשווי. כל היוצרות והיוצרים העומדים במרכז ספר זה כותבים בצורה אקספרימנטלית ואופוזיציונית, המטילה ספק בתקשורת טובה עם הנמענות והנמענים שלה ובוחרת שוב ושוב את היחסים עם הקהל באמצעות המחזה שלהם. אף על פי שאני מתמקדת בטקסטים הממחזים את היחסים הללו, שאלת הנמענות היא שאלה העומדת בבסיס הקריאה בכל טקסט ספרותי.

זרם המחקר הנרטולוגי הקרוב ביותר לגישתי הוא הנרטולוגיה הרטורית, המתמקדת בפונקציה התקשורתית של נרטיבים כאקט המתרחש בין סופר לקורא ממשי, ואליו שייכים חוקרים כגון ויין בות',³⁰ ג'יימס פיילין³¹ ופטר רבינוביץ.³² הזרם הרטורי מניח כי הקורא הממשי שואף להיות חלק מהנמענים המובלעים של הטקסט כדי שיוכל להיענות להזמנות הנרטיב ולהפוך לחלק ממנו (Phelan, 2007, 210).³³ עם זאת, טרם הומשגו היחסים הללו במונחים תיאורטיים של כינון סובייקט (המשלבים בין נרטולוגיה לתיאוריות פוסט-סטרוקטורליסטיות), וכן במונחים המתייחסים למגדרים השונים (בין היתר כיוון שרוב החוקרים כותבים באנגלית).

30 בות', סיפורת ואירוניה.

31 פיילין, נרטיב כרטוריקה ולחוות סיפורת.

32 רבינוביץ, לפני קריאה; Peter J. Rabinowitz, "Truth in Fiction: A Re-examination of Audiences", *Critical Inquiry* 4 (1977), pp. 121–141.

33 James Phelan, "Rhetoric/Ethics", David Herman (ed.), *The Cambridge Companion to Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 203–216